

зрубних похованнях Північного Приазов'я трапляються досить рідко. Серед 1 500 досліджених у регіоні поховань цієї культури подібні накладки були знайдені тільки у двох. Накладка з поховання 2 кургану 4 має розмір 15×3 см.

У межах земель Маріупольського та Волноваського районів під час польової археологічної розвідки було обстежено 48 курганных груп та 53 поодинокі кургани. Всього на території зазначених районів під час розвідки було враховано 209 археологічних об'єктів, 27 із них є нововиявлені пам'ятки (визначено точне місцезнаходження та координати археологічних об'єктів – курганів – раніше відомих лише за картографічними даними).

Із врахованих 209 археологічних об'єктів 69 розорюються на момент обстеження, ще 24 пам'ятки мають прихований характер, на місцевості не ідентифікуються (зруйновано оранкою або під час спорудження гідротехнічних споруд); 77 курганів наразі не розорюються, але розорювалися у попередні часи. Лише 35 курганів є задернованими і мають задовільний стан збереження. Значна частина курганів пошкоджена пізніми перекопами та грабіжницькими ямами – 11, мають втрати, пов'язані зі спорудженням триангуляційних пунктів тощо.

Отже, дослідження АЕ МДУ у 2021 р. знов виявили критичну ситуацію щодо стану охорони та збереження пам'яток археології регіону. Попри це, матеріали кургану біля с. Комишувате поповнюють джерельний фонд та збагачують наші знання стосовно історії заселення Північного Приазов'я у другій половині II тис. до н. е.

З сумом маємо констатувати, що під час бомбардування російськими окупантами Маріупольський державний університет було зруйновано. Описані матеріали розкопок, які зберігалися в Археологічному музеї МДУ, втрачені. Вся матеріально-технічна база експедиції знищена або вкрадена загарбниками.

Єремєвич Станіслава

Донецький національний університет імені Василя Стуса

«БРАТСЬКІ МОГИЛИ» БРОНЗОВОГО ВІКУ ЄВРОПИ

***Анотація.** У статті проаналізовано два «братських» поховання бронзового віку, що стали результатом збройних конфліктів. Було проведено порівняння між ними. Знайдені схожі та відмінні риси. Зроблений висновок щодо унікальності для цінності цих пам'яток.*

***Ключові слова:** бронзовий вік, абасіївська культура, культура кулястих амфор, колективне поховання, війна, насилля.*

***Abstract.** This article analyzes two "fraternal" burials of the Bronze Age, which resulted from armed conflicts. A comparison was made between them. Similar and distinctive features were found. A conclusion is made about the uniqueness for the value of these monuments.*

***Keywords:** Bronze Age, Abashev culture, culture of spherical amphorae, collective burial, war, violence.*

У бронзовому віці Європи трапляються унікальні комплекси колективних поховань, до яких придатна назва братських могил. Об'єктом нашого дослідження обрано дві такі братські могили, у чомусь схожі і водночас відмінні, досліджені в різних точках Європи – басейні Верхньої Волги та Центральній Європі.

Цікавим і єдиним у своєму роді є Пепкінський курган, досліджений 1960 р. А. Х. Халіковим поблизу с. Пепкіно Горномарійського р-ну Марійської АРСР

(сучасна Росія) [5]. Пам'ятка належить до середньоволзької абашевської культури і датується радіовуглецевим методом у межах XXII–XX ст. до Р. Х. [3, с. 39–40]. Пепкінський курган мав овальну форму (16×12 м) і висоту 1,43 м. На підкурганному майданчику, оточеному по периметру дев'ятьма стовпами діаметром 0,3–0,4 м, розміщалися дерев'яний ідол і три поховання, два з яких (2 і 3) були одинарними (жіночі і чоловічі), а одне – колективне [5, с. 6–7].

Колективне поховання 1 було справлене у довгій прямокутній ямі-траншеї розмірами 11,25×2,5 м та глибиною 0,6–0,7 м (рис. 1: 1). На застеленій берестою долівці могили виявлено скелетні рештки 27 дорослих чоловіків, одночасно похованих за абашевським обрядом. Майже всі чоловіки належали до вікової групи *adultus* (20–35 років), для частини з них вказано дещо вужчий вік (20–29 років) і лише один мав близько 18 років [4, с. 201–212]. Майже кожен кістяк мав ознаки смертельних травм: рублені сліди бойової сокири на черепах, прострілені з лука черепи, наконечники стріл серед кісток скелетів (рис. 1: 2), по смертні трепанації черепів; всі скелети були обезголовлені, у третини черепи відсутні, у чверті – покладені поруч [4, с. 201–216; 5, с. 44–45]. Всі ознаки красномовно засвідчують, що поховані в могилі чоловіки загинули внаслідок жорсткої збройної сутички [4, с. 215; 5, с. 17]. Серед супроводжуючого небіжчиків поховального приданого (керамічний посуд, кістяні голки та застібки, мідно-бронзові прикраси) виділяється унікальний реманент коваля-ливарника для виготовлення бронзових сокир (рис. 1: 3–4), подібних тим, якими були вбиті поховані абашевці [5, с. 18–19].

Дослідниками висловлювалося кілька версій щодо ідентифікації ворогів, які нанесли поразку похованим у Пепкінському кургані абашевським чоловікам. Оponentами називалися носії баланівської та чирковсько-сейменської [5, с. 24], сейменсько-турбінської [1, с. 149] культур, а також самі середньоволзькі абашевці [2, с. 70, 71]. Втім сам факт і контекст поховання натякає на те, що загинули було поховано одноплемінниками [4, с. 215].

Другий комплекс був розкопаний 2011 р. в ґрунтовому могильнику культури кулястих амфор поблизу місцини Кошице в Прошовицькому повіті Малопольщі [11, с. 8]. Для його дослідження вдалося застосувати комплекс сучасних природничих методів, завдяки чому отримано надзвичайно цікаві і важливі результати. Поховання № 523, що нас цікавить, має радіовуглецевий діапазон дат у межах 2875–2670 рр. до Р. Х. [10, с. 235].

У прямокутній ямі поховання № 523, що мала розміри 2,45×1,35 м і глибину 0,4 м, виявлено 15 людських скелетів, щільно укладених в кілька ярусів (рис. 1: 5). Статевовіковий склад небіжчиків такий: 3 дітей від 1,5 до 6 років, 3 підлітків 13–17 років, 9 дорослих – 5 жінок (20–40 років) і 4 чоловіки (18–50 років) [9, с. 65–74]. При розміщенні мерців у могилі дотримано принцип гендерного протиставлення: небіжчиків чоловічої статі укладали головою до півночі, а жіночої – до півдня. Водночас маленьких дітей укладено поруч із дорослими жінками, вочевидь, їхніми матерями. Розташування скелетів чітко вказує на те, що померлих поховали в могилі одночасно. Небіжчиків супроводжувало характерне для культури кулястих амфор поховальне придане – керамічний посуд, крем'яні сокири і тесла, кістяні пластини, шило й долото, ікла кабана [7, с. 14–21].

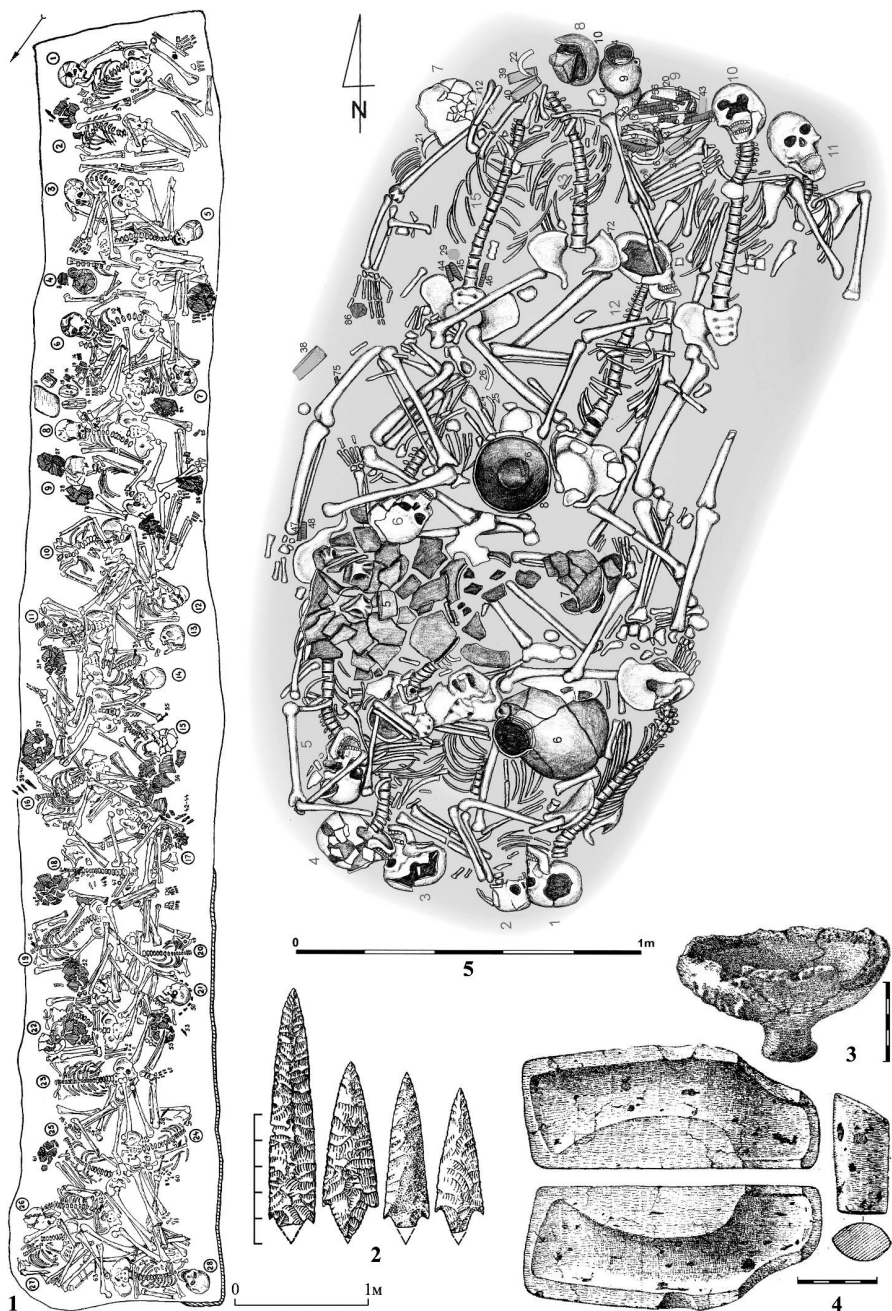

Рис. 1. «Братські могили»: 1 – Пепкінський курган, п. 1 (за: 5, рис. 5, табл. V, VIII, X);
2 – Кошице 3, п. 523 (за: 8, Рис. 1).

Аналіз мтДНК скелетів показав, що всі загиблі були членами однієї великої родини-громади, з великою ймовірністю належали до складу чотирьох споріднених сімей. Деякі генетичні дані дають змогу припускати, що ці сім'ї, або деякі з них, формувалися на базі сороратного шлюбу [8, с. 263–264].

На черепках небіжчиків виявлено сліди численних ударів і проламів, нанесених зброєю на кшталт булави, знаряддям із малим округленим краєм, а здебільшого – гострою чотиригранною сокирою, подібною знайденим у похованні. Упорядкований характер деяких травм натякає на те, що вони могли з'явитися не в процесі хаотично вбивства, а внаслідок якихось цілеспрямованих дій на кшталт жертвоприносин [6, с. 103; 8, с. 268].

Зіставляючи між собою описані колективні могильники з Пепкиного і Кошице 3, можна констатувати, що вони мають комплекс подібностей та відмінностей. Перші містять: хронологічну приналежність до палеометалевої доби (за центральноєвропейською номенклатурою це фінальний неоліт, синхронний кінцю раннього бронзового віку Східної Європи); колективне одночасне захоронення; наявність слідів смертельних поранень. До відмінностей належать: різний статевовіковий склад небіжчиків (Пепкино – молоді чоловіки, Кошице – чоловіки й жінки усіх вікових груп); спосіб поховання (Пепкино – у великій могилі, з дотриманням усіх обрядових норм абашевської культури; Кошице – у маленькій могилі, з порушенням обрядових норм і ярусним укладанням небіжчиків); специфіка травм (Пепкино – типові бойові; Кошице – незрозумілого походження, вбивство чи жертвоприношення).

Описані колективні поховання, які можна називати «братськими могилами», є унікальними пам'ятками пізньої первісності, в яких зосереджена цікава інформація щодо невідомих нам подій і процесів дописемної історії, а відтак заслуговують на особливу увагу дослідників.

Джерела та література

1. Кузнецов П. Ф. Пепкинский курган как отражение конфронтации в начальный период формирования новой культурно-исторической эпохи бронзового века Европы. *Вопросы археологии Урала и Поволжья*. Самара: Самарский ун-т, 2004. Вып. 2. С. 146–154.
2. Кузьмина О. В. Абашевская культура в лесостепном Волго-Уралье. Самара, 1992. С. 128.
3. Кузьминых С. В., Мимоход Р. А. Радиоуглеродные даты Пепкинского кургана и некоторые вопросы хронологии Средневожской абашевской культуры. *Внешние и внутренние связи степных (скотоводческих) культур Восточной Европы в неолите и бронзовом веке (V–II тыс. до н. э.)*. Круглый стол, посвященный 80-летию со дня рождения С. Н. Братченко (Санкт-Петербург, 14–15 ноября 2016 г.): Материалы. Санкт-Петербург, 2016. С. 39–44.
4. Медникова М. Б., Лебединская Г. В. Пепкинский курган: данные антропологии к интерпретации погребений. *Погребальный обряд: реконструкция и интерпретация древних идеологических представлений*. Сборник статей. Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1999. С. 200–216.
5. Халиков А. Х., Лебединская Г. В., Герасимова М. М. Пепкинский курган (Абашевский человек). Йошкар-Ола, 1966. С. 69.
6. Konopka T., Woźniak K. Sądowo-lekarska analiza obrażeń na czaszkach z grobu 523. *Koszyce, stanowisko 3 Przemoc i rytuał u schyłku neolitu. Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne*. Stowarzyszenie Archeologów Terenowych «Stater». Kraków-Pekowice. 2013. S. 93–107.
7. Przybyła M. M., Włodarczyk P., Podsiadło M., Tunia K. Obiekty kultury amfor kulistych. *Koszyce, stanowisko 3 Przemoc i rytuał u schyłku neolitu. Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne*. Stowarzyszenie Archeologów Terenowych «Stater». Kraków-Pekowice. 2013. S. 11–64.

8. Przybyła M. M., Włodarczak P., Szczepanek A., Gołas A. Kto zginął? Kto zabił? Próba podsumowania. *Koszyce, stanowisko 3 Przemoc i rytuał u schyłku neolitu. Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne*. Stowarzyszenie Archeologów Terenowych «Stater». Kraków–Pękwice. 2013. S. 257–269.

9. Szczepanek A., Analiza antropologiczna szkieletów. *Koszyce, stanowisko 3 Przemoc i rytuał u schyłku neolitu. Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne*. Stowarzyszenie Archeologów Terenowych «Stater». Kraków–Pękwice. 2013. S. 65–91.

10. Włodarczak P., Przybyła M. M., Groby z Koszyc na tle innych późno- i schyłkowo-neolitycznych znalezisk środkowoeuropejskich. *Koszyce, stanowisko 3 Przemoc i rytuał u schyłku neolitu. Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne*. Stowarzyszenie Archeologów Terenowych «Stater». Kraków–Pękwice. 2013. S. 209–246.

11. Koszyce, stanowisko 3 Przemoc i rytuał u schyłku neolitu. *Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne*. Stowarzyszenie Archeologów Terenowych «Stater». Kraków–Pękwice. 2013. S. 7–10.